

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КРЕМЕНЧУЦЬКИЙ ЛЬОТНИЙ КОЛЕДЖ**

Циклова комісія економіки та управління

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Гроші та кредит»
обов'язкових компонент
освітньо-професійної програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

Облік і аудит

за темою № 1 - Сутність і функції грошей

Харків 2021

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 23.09.21 № 8

СХВАЛЕНО

Методичною радою
Кременчуцького льотного
коледжу
Протокол від 22.09.21 № 2

ПОГОДЖЕНО

Секцією науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 22.09.21 № 8

Розглянуто на засіданні циклової комісії економіки та управління, протокол
від 31.08.21 № 1

Розробники: викладач циклової комісії економіки та управління, спеціаліст
вищої категорії, викладач-методист, Водолазська Н.В.

Рецензенти:

1. Доктор економічних наук, професор кафедри бізнес адміністрування,
маркетингу і туризму Кременчуцького національного університету ім. М.
Остроградського – Дружиніна В.В.
2. Кандидат економічних наук, спеціаліст вищої категорії, викладач-
методист, викладач циклової комісії економіки та управління КЛК ХНУВС
Пушкар О.І.

План лекції

1. *Походження і сутність грошей. Гроші як товар.*
2. *Функції грошей.*
3. *Еволюція форм грошей і грошових відносин.*

Рекомендована література:

Основна

1. Алексєєв І.В. Гроші та кредит. Навчальний посібник. – Львів : Видавництво Львівська політехніка, 2017. – 216 с.
2. Алексєєв, І.В. Гроші та кредит. Навчальний посібник. – К. : Знання, 2009. – 254 с.
3. Аранчій, В.І. Гроші та кредит. Навчальний посібник. – Львів : Магнолія 2006, 2018. – 362 с.
4. Бандурка, О.М. Гроші та кредит. Підручник. – Львів : Магнолія 2006, 2018. - 367 с.
5. Бандурка, О.М. Гроші та кредит. Підручник. – Львів : Магнолія 2006, 2014. – 368 с.
6. Ільчук П.Г. Гроші та кредит. Підручник. – Львів : Видавець ПП Сорока Т.Б., 2016. – 412 с.
7. Конституція України, прийнята Законом № 254к/96-ВР від 28.06.1996 р. / Із змінами, внесеними згідно із Законом № 2952-VI від 01.02.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show>
8. Про банки і банківську діяльність : Закон України № 2121-III від 07.12.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>
9. Про грошову реформу в Україні : Указ Президента України // Вісник НБУ. – 1996. – № 5.
10. Про заставу : Закон України № 2654-XII від 2.10.1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2654-12>
11. Про затвердження Положення про валютний нагляд : Постанова Правління НБУ від 03.01.2019 № 13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013500-19#n163>
12. Про затвердження Положення про ліцензування банків: : Постанова Правління НБУ від 22.12.2018 № 149 [Електронний ресурс].– Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0149500-18>
13. Про Національний банк України : Закон України № 679-XIV від 20.05.1999 р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/679-14>
14. Про порядок регулювання діяльності банків в Україні : Інструкція № 368 від 26.09.2001 р. (зі змін. і доп.) : Постанова Національного банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01>

15. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України від 23.02.2012 № 4452-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4452-17>
16. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України № 2664-III від 12.07.2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2664-14>
17. Реверчук С.К. Гроші та кредит. Підручник. – К. : Знання, 2011. – 382 с.
18. Савлук М.І. Гроші та кредит. Підручник. – К. : КНЕУ, 2011. — 589 с.
19. Ставерська Т.О. Гроші та кредит. Навчально-методичний посібник. – Харків : Видавець Іванченко І.С., 2015. – 88 с.
20. Шевчук І.Л. Гроші та кредит. Навчальний посібник. – Х. : Видавець І.С. Іванченко, 2018. – 271 с.

Додаткова

21. Гриньова, В.М. Гроші і кредит. Навчальний посібник. – Х. : ІНЖЕК, 2003. – 208 с.
22. Демківський, А.В. Гроші та кредит. Навчальний посібник. – К. : Дакор, 2007. – 528 с.
23. Євтушенко О.А. Гроші та кредит : практикум. Навчальний посібник. – Д. : ДУЕП, 2009. – 172 с.
24. Івасів Б.С. Гроші та кредит. Підручник. – Тернопіль : Карт-бланш, 2000. – 512 с.
25. Історія гривні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>
26. Коваленко В.В. Банківська система України. Монографія. – Суми : УАБС НБУ, 2010. – 187 с.
27. Коваленко Д.І. Гроші та кредит : теорія і практика. Навчальний посібник. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 352 с.
28. Коваленко Д.І. Фінанси, гроші та кредит : теорія та практика. Навчальний посібник. – К. : Центр учбової літератури, 2013 – 578 с.
29. Корнєєв В.В. Модифікація форм фінансового посередництва в Україні / В.В. Корнєєв // Фінанси України. – 2013. – № 1. – С. 77-85.
30. Костюка О., Лін М., Омета Г. Євразійські перспективи розвитку банківських систем. Монографія. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – 157 с.
31. Коцовська Р.Р. Банківські операції. Навчальний посібник. – К. : Знання, 2010. – 390 с.
32. Крупка М.І. Гроші та кредит. Навчальний посібник. – Л., 2010. – 406 с.
33. Лагутін В.Д. Кредитування : теорія і практика. Навчальний посібник. – К. : Знання, КОО, 2010. – 215 с.
34. Манжос С. Б. Гроші та кредит. : Навчально-методичний посібник для проведення практичних занять та організації самостійної роботи для студентів денної форми навчання спеціальності «Економіка підприємства», «Міжнародна економіка». – Полтава, 2010. – 100 с.
35. Михайловська І.М. Гроші та кредит : практикум. Навчальний посібник. – Львів : Новий Світ-2000, 2008. – 310 с.

36. Михайловська І.М. Гроші та кредит. Навчальний посібник. – Львів : Новий світ 2000, 2011. – 432 с.
37. Пахомов, В.І. Гроші та кредит. Навчально-методичний посібник. – К. : МАУП, 2004.- 56 с.
38. Реверчук С.К. Гроші та кредит. Підручник. – К. : Знання, 2011. – 382 с.
39. Черкашина К.Ф. Гроші і кредит : в схемах та таблицях. Навчальний посібник – Київ. : ЦП «КОМПРИНТ», 2013. – 214 с.
40. Щетинін А.І. Гроші та кредит. Підручник. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 430 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті

41. Офіційний портал Верховної Ради України: Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua>
42. Офіційний сайт вільної енциклопедії Вікіпедії: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>
43. Офіційний сайт Національного банку України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/>
44. Офіційний сайт навчальні матеріали онлайн: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pidruchniki.ws/>
45. Офіційний сайт Асоціації українських банків: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://aub.org.ua>

Текст лекції

1. Походження і сутність грошей. Гроші як товар

Гроші – це одне з найдавніших та важливіших явищ у житті суспільства, які відіграють важливу роль у господарській діяльності людини, тому вони завжди привертали до себе пильну увагу науковців. Вже в працях Платона та Аристотеля є цікаві висловлювання про гроші. Класична політекономія Заходу по суті виросла з дослідження фундаментальних проблем грошей, що були поставлені в працях А. Сміта і Д. Рікардо. Багато уваги проблемам грошей приділяється у працях відомих економістів Заходу – К. Маркса, Дж. С. Міля, У. Джевонса, Л. Вальраса, А. Маршалла, Дж. М. Кейнса, П. Самуельсона, М. Фрідмена та інших.

В результаті дослідження природи грошей в економічній теорії сформувалися **дві основні концепції походження грошей**: раціоналістична та еволюційна.

Раціоналістична концепція спирається на постулат, що гроші створені державою в результаті домовленості між людьми, тобто виникли як наслідок певної раціональної угоди через необхідність виділення спеціального інструменту, що забезпечує рух товарів та допомагає при обслуговуванні сфери товарного обігу, полегшуючи процедуру обміну товарами. Таким чином, гроші є умовними знаками, наділеними державною владою певною платіжною силою.

Представники:

1) Давньогрецький мислитель Аристотель (384-322рр. до н.е.) («Нікомахова етика» і «Політика»);

2) німецький статистик і політеконом Г. Кнапп (1842-1926 рр.) («Державна теорія грошей» (*The State Theory of Money*, 1924);

3) сучасні американські вчені:

– П. Самуельсон (1915-2009 рр.) («Економіка: вступний аналіз»

– М. Фрідмен (1912-2006 рр.) («Гроші та економічний розвиток» (*Money and economic development*, 1973);

– Дж. Гелбрейт (1908-2006 рр.) («Гроші: звідки вони приходять, куди йдуть» (*Money: whence it came, where it went*, 1975) та інші.

Еволюційна концепція передбачає, що гроші з'явилися в результаті розвитку товарного виробництва стихійно виділившись із загальної товарної маси, оскільки вони найбільш придатні для виконання функціональної ролі грошового товару. Тобто, представники цієї концепції за основу беруть товарну природу грошей. На їх думку, той чи інший товар стає грошми лише в межах певної особливої суспільної форми, товарного виробництва та обігу.

Ця концепція підкреслює об'єктивний характер виникнення грошей. Представники:

1) А. Сміт (1723-1790 рр.) («Дослідження про причини та природу багатства народів» (*An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, 1776);

2) Д. Рікардо (1772-1823 рр.) (Основи політичної економії та оподаткування (*Principles of political economy and taxation*, 1817);

3) К. Маркс (1818-1883 рр.) («Капітал. Критика політичної економії»; (нім. *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie* , 1867);

4) К. Менгер (1840-1921 рр.) («Основи політичної економії» (нім. *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre* , 1871).

Еволюція грошей тісно пов'язана з розвитком товарного виробництва коли виникають та починають функціонувати гроші. Обмін надлишками продуктів розпочався ще у первісному суспільстві і спочатку був випадковим явищем.

Виникнення грошей було зумовлено труднощами **бартеру** – **безпосереднього обміну продуктами праці**. На найнижчих ступенях економічного розвитку, коли виробники одержали перші надлишки своїх продуктів і вирішили їх обміняти, зробити це було досить складно: бажання двох суб'єктів щодо обміну споживчими вартостями товарів могли не збігатися (наприклад, власник овець хотів обміняти їх на зерно, але власникові зерна потрібна була сокира). Поступово учасники обміну впевнювалися в тому, що серед продуктів, що обмінюються, є **такий, який найчастіше шукають**, тобто який **має найбільшу споживчу вартість**. Цей продукт завжди можна легко обміняти на необхідне у даний момент благо. У такій **ролі загального еквівалента** (або грошей) у різні часи у різних народів виступали худоба, хутра, сіль, зерно, метали та ін.

Товар безпосередньо є споживчою вартістю, проте не для свого власника,

а для інших суб'єктів ринку. Для свого власника товар виступає **ВАРТІСТЮ**, *уречевленням його праці*. Проте суспільне визнання ця вартість одержує тільки

шляхом обміну на інші товари. **В акті обміну реалізується споживча вартість товару і виявляється його мінова вартість.**

СПОЖИВЧА ВАРТІСТЬ – це здатність товару задовольняти певну потребу людини. Вона прямо залежить від споживчих властивостей, тобто визначається **КОРИСНІСТЮ ТОВАРУ**, яка визначається його кількістю та інтенсивністю споживання.

Споживчі вартості товарів якісно різномірні та невимірні. Недоцільно, наприклад, ставити питання про те, що важливіше, вода чи одяг, оскільки товар задовольняє відповідну його споживчій вартості потребу.

Таким чином, товар може бути представлений як єдність споживчої вартості та вартості, які по відношенню до споживача проявляються як корисність і мінова вартість.

Здатність товару обмінюватися у певних пропорціях на інший товар називається **МІНОВОЮ ВАРТІСТЮ**.

А єдність корисності та мінової вартості виступає як **ЦІННІСТЬ**, у якій поєднані суб'єктивна оцінка корисності та кількісне співвідношення благ, що обмінюються. Наприклад, людина за деяких обставин, може корисність шматочка хліба оцінити вище, ніж діаманти. При цьому присутній не просто вираз корисності блага для людини, а й оцінка цієї корисності у певній кількості інших благ. Це й фіксується у категорії цінності.

З урахуванням цього, відношення виробника до споживача, що опосередковано рухом товару, може бути представлено таким чином:

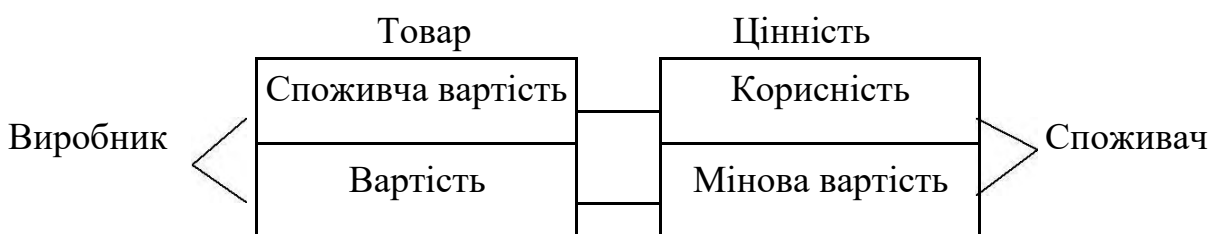

Рис. 1. Взаємозв'язок споживчої та мінової вартості товару

Історично, розвиток обміну відбувався шляхом зміни наступних форм вартості:

1. Випадкова або одинична форма вартості виражалася тільки в одному випадковому товарі, коли на початку розвитку товарного обміну обмін (переважно між общинами) мав одиничний характер.

Наприклад, зустрілися дві людини, у одного є сокири, які він змайстрував, а у іншого – зерно. Випадково зустрілися, випадково обмінялися своїми товарами. Могли зустрітися, але обмін товарами б не відбувся.

2 сокири = 40 кг зерна.

Тут один товар (2 сокири) виражає свою вартість в іншому товарі, грає

активну роль і знаходиться у *відносній формі вартості*. Інший товар (40 кг зерна) служить мірилом і знаходиться в *еквівалентній формі вартості*. Остання представляє ту форму, з якої історично виростають гроші.

2. Повна або розгорнута форма вартості пов'язана з розвитком обміну, викликаного першим великим поділом суспільної праці, коли тваринництво відокремилося від землеробства.

Швидко зростав обсяг товарів, що надходили на ринок, і кожний з них міг виразити свою вартість у цілому ряді еквівалентів.

Наприклад, 2 сокири

	40 кг зерна
1 вівця =	10 кг солі
	1 сокирі
	200 г срібла і т. і.

Чим ширшим був такий ряд, тим легше було знайти товар-еквівалент. Проте тут виникають труднощі в обміні. Якщо, наприклад, власникові вівці необхідна сокира, а власникові сокири вівця не потрібна, а необхідне зерно, то прийдеться спочатку обміняти вівцю на зерно, а потім зерно на сокиру. Але може трапитися, що й власникові зерна не знадобиться сокира, тоді ланцюжок обмінів буде продовжений. Це створює великі незручності. Тому поступово з світу товарів виділяється товар, який усіма суб'єктами ринку визнається за еквівалент і приймається при обміні. Також недоліком цієї форми вартості є те, що у зв'язку з великою кількістю товарів-еквівалентів вартість кожного товару не одержує закінченого виразу.

3. Загальна форма вартості. У міру формування регулярного ринку товаровиробникам дедалі більше часу потрібно було для пошуків товару-еквіваленту. Це зумовило виділення із загального ряду товарів одного, який користувався найбільшим попитом і мав найкращі властивості до збуту. Такий товар (наприклад, сіль) став відігравати роль *загального еквівалента*, а повна форма вартості переросла в загальну.

В результаті на кожному місцевому ринку виділився свій еквівалент. У різних регіонах світу роль еквіваленту виконували різні товари у різні часи, залежно від умов його розвитку та місцезнаходження: у народів, що займалися тваринництвом, це була худоба, у мисливців – хутро, риба – в Ісландії, китові зуби – на Каролінських островах, пресований чай – у Монголії, мушлі моллюска каурі – на Мальдівах та островах Океанії, перлини – в Індії, нефрит – у Китаї, коров'ячі черепи – на острові Борнео, людські черепи – на Соломонових островах, мішечки з бобами какао – у Нікарагуа і т. і.

Тому поступово з світу товарів виділяється товар, який усіма визнається за еквівалент і приймається при обміні. Це означає перехід від повної, розгорнутої до загальної форми вартості:

Наприклад, 2 сокири

40 кг зерна
10 кг солі = 1 вівці
2 сокири
200 г срібла

Слід зазначити, що роль загального еквівалента часто переходила від одного товару до іншого.

Новий рівень у розвитку обміну був досягнутий, коли сформувалися міжтериторіальні ринкові зв'язки і на ринку з'явилися суб'єкти, що виробляли продукцію тільки для продажу, саме у них виникла потреба зберігати і нагромаджувати частину створеної вартості. За таких умов стало необхідним міцніше й триваліше закріплення ролі загального еквівалента за одним товаром.

Грошова форма вартості.

З часом загальна форма вартості переросла у грошову, а товар, за яким надовго закріпилася роль загального еквівалента, став грошима. З цим переходом затверджується грошова форма вартості.

На місце грошей ринок стихійно висунув метали.

Наприклад, 2 сокири

40 кг зерна

10 кг солі = 200 г срібла або 5 г золота

2 сокири

1 вівця

Спочатку металеві гроші виглядали як зливки різноманітної форми та ваги, які з часом трансформувалися у фігурки:

- залізні прутки або оболі (Греція);
 - бронзові стріли та дельфіни, які ще називали рибками (грецьке місто- колонія Ольвія);
 - залізні наконечники стріл або невеличкі сокири (Африка);
 - мідні та бронзові мініатюрні ножі, мотики та дзвіночки (Китай)
- тощо.

Подальшим ступенем у розвитку грошей стало карбування металевих монет, оскільки інші форми грошей були не дуже зручними у використанні: їх потрібно було зважувати, визначати пробу, ділити на частини. Всілякі види примітивних грошей і металеві зливки на межі VIII-VII століть до н. е. поступилися місцем металевій монеті з клеймом на поверхні.

Вважається, що перші монети, які здебільшого виготовлялись з міді, з'явилися в Китаї та в країнах Близького Сходу. З часом для визначення автентичності монет на них почали витісняти певний малюнок, у вигляді герба або клейма. Таким чином місцевий володар підтверджував точність ваги монети.

Поступово роль загального еквівалента переходить до благородних металів. Спочатку цю роль почало виконувати срібло, потім – золото (як метали, які не дуже часто зустрічаються в природі).

Питання, коли з'явилася перша металева монета, хто був її винахідником, займав ще древніх. Стародавні автори висувають декілька версій. Згідно з однією, першими були монети з електруму (природного сплаву золота і срібла), які згадує грецький історик Геродот, що застосовувалися в обігу на території Лідійського царства, яке розташовувалось у Малій Азії (нині – це територія Туреччини). Друга гіпотеза віддає пальму першості аргоському

цареві Фідону, який карбував монети з чистого срібла на острові Егіна. У першому випадку з бобоподібних овальних зливків при накладенні неглибокого клейма виходили овальні металеві пластини неправильної форми, у другому випадку з кулястих зливків виходили круглі монети з глибоким клеймом.

Срібні гроші почали широко вживатися на рубежі III і II тис. до н. е. в Китаї, Персії та Месопотамії.

На території Київської Русі металеві гроші поширились в обігу приблизно в IX ст. Через існування торгового шляху «із варяг в греки» на її землях з'явилися візантійські монети, які згодом стали зразком для перших монет київських князів – златників та срібників.

Боротьба між сріблом і золотом за панування у товарному світі була довготривалою. Цей етап у розвитку грошей характеризувався паралельним функціонуванням золота та срібла у ролі грошей й називався **золото-срібним біметалізмом**. Закінчився він наприкінці XIX ст. коли врешті-решт роль загального еквівалента закріплюється за золотом й відбувається встановлення **золотого монометалізму**.

На цій стадії розвитку грошей золото виконувало роль грошового еквівалента безпосередньо, але потім в обігу його стали замінювати неповноцінними знаками вартості. Спочатку це були монети, що стерлися або фальсифіковані, які не мали тієї вартості, що на них позначалася, потім білонні (розмінні) монети (мідні або монети зі сплаву певних металів) і, нарешті, паперові гроші, що взагалі не мають власної, внутрішньої вартості (за винятком витрат на їх друкування), а лише представляють дійсні гроші в обігу.

З витісненням реальних грошей із обігу та заміною їх грошовими знаками відбувається перехід від грошової до **знакової форми вартості**. Її поява обумовлена тим, що у своїй еволюції гроші виступають не тільки у вигляді **металевих** (мідних, срібних, золотих), а й **паперових** – знаків вартості, що замінили в обігу повноцінні металеві гроші. Своєю появою паперові гроші зобов'язані розвитку безготівкових розрахунків.

Перші паперові гроші з'явилися в Стародавньому Китаї у VIII ст., коли купці почали використовувати в обігу боргові розписки на аркушах паперу з печатками, що захищали від підробки, які можна було передавати іншим особам та обмінювати на монети (на той час мідні). А якщо якісь клаптики паперу обмінюються на повноцінні монети, то їх можна вважати першими паперовими грошима. Поступово вони стали загальнопоширеним платіжним засобом, оскільки були більш зручними у використанні порівняно з офіційною грошовою одиницею у вигляді «зв'язки» мідних монет вагою 3 кг. Купцям було дуже незручно перевозити у мішках велику кількість мідних грошей.

Грошова емісія на державному рівні відбулася в Китаї лише у X ст. за часів правління династії Сун, коли в країні стало не вистачати міді для карбування монет. Тоді правителі Китаю заборонили обіг розписок купців між собою і ввели власні векселі, які зобов'язали приймати під загрозою смертної кари. Вони й стали прообразом сучасних паперових грошей.

У XIII ст. Китай завоював Чингізхан, який зазвичай не вносив ніяких змін

у функціонування державного апарату на завойованих територіях, тільки обкладав даниною. Вірний цьому принципу він нічого не змінив й у діючій грошовій системі підкореного Китаю. Його нащадки свято зберігали порядок, який був встановлений їх великим предком. А оскільки древні народи не знали законів грошового обігу, то к 1500 року імперію Чингізидів вразила перша у світі інфляція, пов'язана з переповненням каналів обігу паперовими грошима. А к XVII ст. в Китаї повернулися до металевих обігу.

Слід зазначити, що у XIII ст. паперові гроші також були випущені в Персії, а в XIV ст. – в Японії.

з Європі перші паперові гроші з'явилися тільки у XVII ст. в Швеції. У 1661 р. Банк Стокгольма вперше випустив банківські кредитні білети чи банкноти, тобто власне паперові гроші. Вважається, що ідея випуску належала главі банку Юхану Пальмструку. Але банкноти Банку Стокгольма перебували в обігу недовго, оскільки не отримали довіру з боку населення. Починаючи з 1663 р. клієнти банку почали масове вилучення депозитів, що призвело до його банкрутства, тому у 1664 р. банк припинив своє існування.

Широкого розповсюдження та систематичного використання банкноти отримали тільки наприкінці XVII ст. – в Англії. На той час Англія вела дев'яту, останню у цьому столітті війну, яка отримала назву війна за Англійську спадщину або війна Аугсбурзької ліги (1688-1697 рр.). Грошей у казні не вистачало й, заснований у 1694 р., Банк Англії приступив до випуску банкнот, які отримали статус національних грошей, оскільки обсяг їх емісії регламентувався державою. Паперові гроші банку мали форму векселів на пред'явника, які клерк заповнював від руки, вказуючи, що банк прийняв від клієнта певну кількість золота або срібла та зобов'язується повернути їх пред'явникові на першу вимогу. Ззовні вони були схожі на сучасні банкноти. Купюри стандартних номіналів, що не потребували заповнення, англійці почали випускати тільки з 1855 р.

Поступово використання паперових грошей було застосовано у всіх країнах світу, зокрема: в 1701 р. – у Франції, у 1769 р. – в Росії.

Але функціонування паперових грошей та монет, як знаків вартості в обігу, на певному етапі стає гальмом для подальшого розвитку обміну. І на зміну знаковій приходить **ідеальна форма вартості**. Вона є наступним етапом в еволюції грошей і пов'язана з появою у грошовому обігу **кредитних грошей** (банкноти, векселя, чеку) та нових форм кредитних грошей – депозитних та електронних грошей. Причиною появи цих форм грошей є не тільки еволюція грошей, а й подальший розвиток банківської справи.

Гроші еволюціонують й у наш час. Поступово в обігу зникають паперові гроші, а їх місце все більше займають електронні, що функціонують за допомогою електронної системи грошових розрахунків. Зокрема, за прогнозами американських економістів, до 2050 р. у США майже не залишиться в обігу готівки.

Ідеальна форма вартості є вищою формою, в якій гроші як реальність вже зникають, а залишається лише їх ідеальний образ. Які нові форми грошей з'являться незабаром – невідомо, але що це станеться – не викликає сумніву.

Розглянуті нами етапи розвитку обміну і грошей можна стисло виразити наступною схемою:

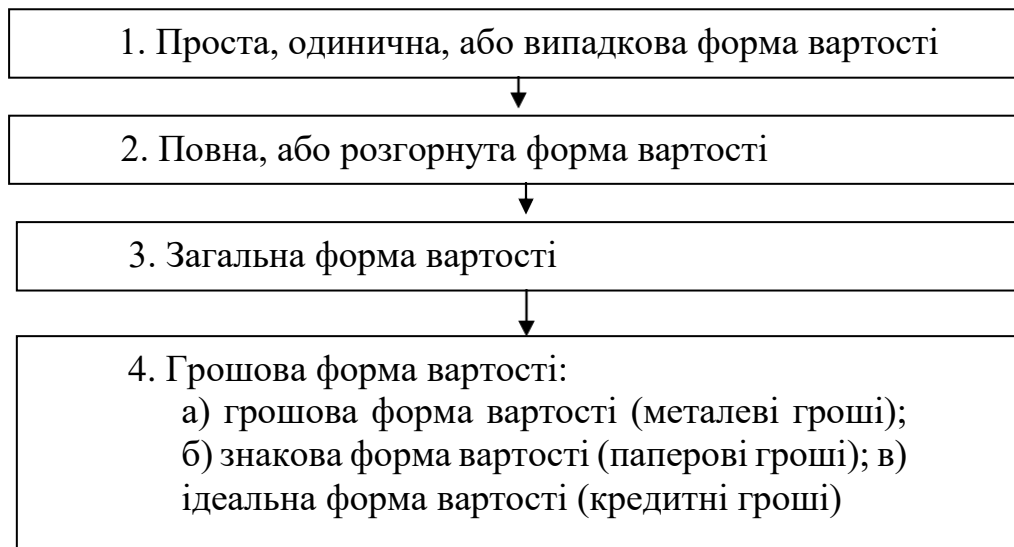

Рис. 2. Еволюція форм вартості в розвитку обміну і грошей

Таким чином, з логічного розгляду процесу історичного розвитку обміну витікає, що **ГРОШІ** виступають як *специфічний товар, що має властивість обмінюватися на будь-які інші товари чи послуги, вироблені у державі, тобто є загальним еквівалентом.*

Особливостями грошей як загального товару є те, що:

1) в них розв'язана суперечність між споживною та міноюю вартістю. **Гроші – це безпосередня кристалізація мінової вартості.** Це робить їх здатними обмінюватися на будь-який інший товар, тобто визначає їх загальну споживну вартість. Дана суперечність виявляється у протистоянні грошей і звичайних товарів: на одному полюсі знаходяться всі товари, на другому – гроші. Обмінявшись на гроші, звичайні товари знімають свої внутрішні суперечності між споживною вартістю і вартістю;

2) вони безпосередньо виступають **втіленням абстрактної суспільної праці**, праці взагалі;

3) будучи безпосереднім втіленням абстрактної суспільно-необхідної праці, **гроші є явищем суспільним. Вони – не річ, а уречевлена форма відносин між людьми, які виникають з приводу обміну продуктами праці у процесі відтворення.** Той факт, що гроші втілюють лише певні відносини між людьми, що ґрунтуються на принципі еквівалентності спричинює їх історичний характер, динамізм і постійний розвиток.

Таким чином, гроші принципово відрізняються від звичайних товарів. Вони є особливим, абсолютним товаром, у якому розв'язуються всі суперечності звичайних товарів і уречевленої в них праці.

Розвиток обміну та створення світового ринку поставили перед грошовим товаром-еквівалентом **особливі якісні вимоги, яким повинні відповідати гроші.** Щоб відповідати цим вимогам, гроші повинні мати цілий спектр специфічних якісних властивостей:

1) **стабільність вартостей грошей** – базова характеристика, яка полягає у збереженні рівня їхньої купівельної спроможності, оскільки гроші, що знецінюються, не можуть ефективно виконувати свої функції, особливо функції засобу обігу і нагромадження вартості;

2) **якісна однорідність грошей** – наявні в обороті форми грошей повинні бути взаємозамінними. Особливо гостро питання однорідності вирішувалося, коли носієм грошей виступали звичайні товари (худоба, хутра, дорогоцінності тощо. Проте один товар від іншого може істотно відрізнятися: якщо взяти, наприклад, дві вівці, то одна буде маленькою, інша – великою і т. і.;

3) **економічна подільність** – зручний розподіл грошової купюри великого номіналу на грошові знаки меншого номіналу для швидкого, без додаткових витрат, здійснення платежів. А при використанні товарних грошей це було не завжди можливо. Так, якщо 1 сокира = 0,5 вівці, то виникають проблеми, адже вівця, неподільна на частини без втрати своєї споживної вартості. Щоб забезпечити таку властивість, гроші виготовляються різних номіналів, що дає можливість при розрахунках розділити грошову одиницю на будь-які частини номіналу;

4) **довговічність** – здатність добре зберігати свої фізичні властивості. Наприклад, товарні гроші у вигляді вівці такою якістю не володіють, тому гроші завжди виготовлялися з міцного, зносостійкого матеріалу (шкіра, метал, папір високої якості, пластик).

У 2015 р. полімерні гроші використовувались в обігу в 49 країнах світу. У 10 країнах, а саме: Австралії, Брунеї, Канаді, Румунії, В'єтнамі та деяких інших, всі купюри вже виготовляють зі спеціального супертонкого пластику, хоча паперові банкноти попередніх випусків теж залишаються законним платіжним засобом. В інших країнах або лише частина банкнотного ряду представлена пластиковими банкнотами, або з пластика випускалися тільки пам'ятні банкноти;

5) **пізнаваність** – гроші мають бути легко пізнаваними за характерними ознаками і важкими для підробки. Якість паперу, водяні знаки та інші елементи захисту роблять підробку дуже складною. Наприклад, сьогодні українська гривня має 34 елементи захисту.

6) **висока портативність** тощо, тобто здатність містити у невеликій кількості товару чималу кількість уречевленої праці, що пов'язане із здатністю легко змінювати зовнішній вигляд та приймати зручну форму для користування ними або зберігання вартості. Саме через незручність транспортування

У цьому й полягає сутність грошей, яка виявляється у ряді функцій.

2. Функції грошей

Функція грошей – це певна дія або «робота» грошей щодо обслуговування руху вартості в процесі суспільного відтворення. Питання про функції грошей є одним найбільш дискусійних у теорії грошей. Розбіжності стосуються не тільки трактування окремих функцій, а й їх кількості. Дискусії

ведуться між представниками різних теоретичних шкіл. Так, більшість представників марксистської теорії грошей та класики буржуазної економічної теорії визнавали *п'ять функцій грошей*:

- 1) міри вартості;
- 2) засобу обігу;
- 3) засобу платежу;
- 4) засобу нагромадження;
- 5) світові гроші.

Деякі представники немарксистських теорій виділяють тільки *три функції грошей*:

- 1) засобу обігу;
- 2) міри вартості;
- 3) засобу нагромадження.

1. Міра вартості – це функція, в якій гроші забезпечують вираження і вимірювання вартості усіх товарів, виражену у грошах, надаючи їй форму ціни, що дозволяє за їх допомогою порівнювати вартості різних товарів.

Двоє призначення цієї функції – відбивати й вимірювати вартість – визначається тим, що вартість товару не може бути виражена інакше, ніж порівнюванням її з товаром – загальним еквівалентом. Таким чином, гроші як загальний еквівалент вимірюють вартість усіх товарів.

Функцію міри вартості гроші виконують ідеально. Виробник заздалегідь, до появи з товаром на ринку, визначає ціну, за якою вигідно продати його. Але й при зустрічі з покупцем на ринку, де остаточно вирішується ціна товарів, наявність грошей у будь-якій формі необов'язкова. Продаж взагалі може відбуватися в борг, під майбутні гроші, але ціна визначається у момент операції купівлі-продажу.

Гроші, виконуючи функцію міри вартості, однорідні, це дозволяє широко використовувати їх як рахункові, як одиницю рахування, що є важливим для здійснення розрахунків та ведення записів про угоди, які укладено. За їх допомогою можна надати кількісного виразу всім економічним процесам і явищам на мікро- і макрорівнях. Це потрібно для співставлення вартості різних товарів. Частіш за все цей процес відбувається ідеально, тобто мисленно, таку здібність людина набуває з часом і досвідом.

Виконання цієї функції грошима істотно спрощує нам життя, оскільки позбавляє від бартеру.

Але не гроші роблять товари співвимірюваними, а кількість витраченої суспільно необхідної праці. Це можливе тому, що і на виробництво золота, і на створення товарів витрачається суспільно необхідна праця. Оскільки на виробництво різних товарів витрачалася неоднакова кількість праці, то їхня вартість в умовах панування золотого стандарту виражалася в різних кількостях золота.

Найчіткіше подвійне призначення міри вартості виявилось в умовах використання благородних металів як грошового товару. Всі конкретні товари

«шукали» тоді собі золотий чи срібний еквівалент і одержували *ціну як певну вагову кількість цього металу*. Тобто металеві гроші виконували

функцію міри вартості (виражали вартість товарів) ідеально.

З початком централізованого карбування монет державами виник грошовий масштаб, або **масштаб цін** – вагова кількість благородного металу, прийнятого за грошову одиницю.

Спочатку масштаб цін збігався з ваговим. З часом масштаб цін з певних причин істотно відхилився від вагового (у різних країнах – різною мірою). Наприклад, у США за 1 долар у 1900 р. було прийнято 1,50463 г, чистого золота, але при подальших девальваціях зміст золота у ньому знижувався: у 1934 р. – до 0,889 г., у 1971 р. – до 0,818 г., у 1973 р. – до 0,737 г. Ціни, які виражались в національних грошах, почали значно відрізнятися на різних ринках, що зумовило необхідність застосування спеціальних коефіцієнтів зіставлення валют (валютних курсів). Ямайська валютна система, введена у 1976–1978 рр., відмінила офіційну ціну на золото, а також золоті паритети, золото перестало бути мірою вартості та базою валютних паритетів, у зв'язку з чим втратив своє значення офіційний масштаб цін.

Держава юридичним актом закріплює грошову одиницю. Отже, виконання грошима функції міри вартості не залежить від держави (тобто це об'єктивна функція), а масштаб цін – технічна функція, яка залежить від волі держави, встановлюється у законодавчому порядку. Уряд країни може змінювати раніше встановлений масштаб цін – це називається грошовою реформою.

Функція грошей як міри вартості висвітлюється через новітнє поняття **сучасного масштабу цін**, в основі якого нині лежить не вагова цінність грошового металу, а певна частка товарної вартості, пропорційно якій здійснюється вимірювання вартості кожного товару.

У теперішній час офіційний масштаб цін замінено на фактичний, який складається стихійно у процесі ринкового обміну. Більшість держав світу перестала фіксувати золотий вміст грошових одиниць. Всі звичайні товари, надходячи до сфери обміну, шукають собі грошовий еквівалент, який представлений там готовністю суб'єктів ринку купити відповідні товари. У зіткненні сторін – бажання продати й готовність купити – визначається у кінцевому підсумку мінова вартість товару чи та сума грошей, якою товар оцінюється на ринку та яка задовольняє обох суб'єктів операції. *До цього зводиться економічний зміст вираження вартості за допомогою грошей у сучасних умовах.*

2. Засіб обігу – це функція, в якій гроші виступають як посередник в обміні товарів і забезпечують їх обіг, тобто використовуються як засіб здійснення оплати за товари та послуги.

Обмін товарів за допомогою грошей в цій функції здійснюються за схемою Т–Г–Т на відміну від бартерного обміну товарів за схемою Т–Т. Участь в обміні грошей надає товарному метаморфозу принципово нову якість: він розпадається на два самостійних акти – продаж (Т–Г) і купівля (Г–Т), які можуть відокремлюватися в просторі і в часі. Розрив товарного метаморфозу завдяки грошам на два самостійних акти має велике позитивне значення для розвитку обміну й економіки взагалі:

- 1) відкривається можливість затримувати гроші й нагромаджувати вартість в її абсолютній формі;
- 2) розриваються вузькі межі бартерного обміну;
- 3) власник грошей може перенести купівлю іншого товару на майбутнє чи на інший ринок.

Важливою ознакою грошей як засобу обігу є те, що вони виступають реально як втілення мінової вартості: продавець віддає свій товар покупцеві і взамін одержує гроші. Гроші як засіб обігу забезпечують перебіг товарів від виробника до споживача, після чого *товари виходять зі сфери обігу*. Проте самі гроші залишаються в обігу, переходячи від одного суб'єкта до іншого. Функцію засобу обігу гроші виконують миттєво. У сучасних умовах використання грошей як засобу обігу здійснюються переважно у роздрібній торгівлі, при наданні послуг населенню та ін.

У країнах з розвиненою економікою поступово звужується використання функції засобу обігу завдяки проникненню в цю сферу *кредитних відносин*. Проте це вже інша функція грошей – засобу платежу.

Саме із функції грошей як засобу обігу витікає можливість заміни реальних грошей їх знаками, оскільки дану функцію гроші виконують миттєво. У процесі обігу золоті монети поступово зношувалися, їх підробляли фальшивомонетники, у них зменшувався зміст золота, і в обігу почали функціонувати неповноцінні гроші, які держава оголосила законним платіжним засобом. Тому золоті гроші були замінені паперовими – знаками, символами вартості повноцінних грошей, які наділені примусовим курсом і випускаються для витрат держави.. Іншими причинами такої заміни є миттєве виконання грошима функції засобу обігу, необхідність зменшення витрат обігу та ін.

Уперше паперові гроші з'явилися у Китаї у VIII ст., у Росії – у 1769 р. Перші власні українські паперові гроші – гривні – були випущені у 1917 р. з утворенням Української Народної Республіки.

Особливості функції грошей як засобу обігу пов'язані з перевагами товарообміну за допомогою грошей над бартерними операціями та необхідністю участі в обміні не ідеальних, а реальних грошей. Гроші, що мають широке розповсюдження, надають їх власникові певну загальну купівельну спроможність, яка є дуже важливою перевагою перед бартером. У процесі обміну товарів гроші виконують такі дії:

- 1) посередницьку, за допомогою якої товари доставляються від виробників споживачам;
- 2) об'єднуючу, в процесі якої всі акти обміну об'єднуються в процес реалізації товарів та їх цін;
- 3) засобу загальної купівельної спроможності – в руках своїх власників

гроші творять гнучкий інструмент вибору типів і кількості товарів та послуг, часу й місця їх купівлі та засобів обігу.

3. Засіб платежу – це функція, в якій гроші обслуговують погашення різноманітних боргових зобов'язань між суб'єктами економічних відносин, що

виникають у процесі розширеного відтворення. Історично ця функція походить з товарообігу. Поява її була зумовлена продажем товару в кредит, оскільки при цьому виникав борг, погашення якого здійснювалося грошима. Це вже були істотно інші гроші, відмінні від засобу обігу. Це пояснюється фактором часу, який відділяє *реалізацію товару (в борг) від платежу у рахунок погашення заборгованості*. За цей час можуть змінитися вартість і форма грошей, сам боржник та кредитор, тому вартість платежу не завжди еквівалентна вартості товарів, реалізованих у борг, або вартості грошей, які були віддані в борг.

У міру поглиблення економічних відносин, широкого розвитку кредитних і фінансових зв'язків гроші як засіб платежу поступово вийшли за межі товарного обігу і стали обслуговувати погашення різноманітних зобов'язань у суспільстві, якщо вони виражаються в грошовій формі. Як платіжний засіб гроші стали здійснювати *самостійний рух без прямого зв'язку з обігом товарів*, обслуговувати одnobічний рух вартості в процесі розширеного відтворення (при платежах у державний бюджет, наданні та погашенні банківських позичок, платежах між підприємствами, виплаті заробітної платні працівникам, різноманітних платежах, пов'язаних зі страхуванням діяльності та майна юридичних та фізичних осіб, інших платежах).

У процесі еволюції товарно-грошових відносин поступово створюються передумови для звуження функції грошей як засобу обігу й водночас для розширення функції грошей як *засобу платежу* (зокрема кредитних грошей). Тому у розвинутих країнах світу виконання грошима функції засобу обігу обмежується переважно сферою роздрібною торгівлі, купівлі та продажу послуг й міжнародною торгівлею.

Функцію грошей як засобу платежу необхідно пов'язувати з аналізом їх ролі у підтримуванні безперервності розширеного відтворення та усвідомлення ознак платежу та кредитних грошей, а також впливу на дану функцію кількості грошей в обігу.

Кредитні гроші – найрозвинутіша форма грошей, яка є знаком (символом) вартості, виконує роль загального еквівалента, забезпечує рух позичкового капіталу та еволюцію кредитних відносин.

4. Засіб нагромадження – це функція, в якій гроші обслуговують нагромадження вартості в її загальній абстрактній формі в процесі розширеного відтворення. Сутність її полягає в тому, що гроші вилучаються з обміну, переривають свій обіг й перетворюються на скарб, засіб нагромадження, бо за них завжди можна купити будь-який товар.

У цій функції – бути засобом нагромадження – гроші є особого роду активом, який зберігає купівельну функцію після продажу товарів і послуг та забезпечує власникові грошей купівельну спроможність у майбутньому, що дає можливість накопичувати їх.

Гроші – це найбільш ліквідне майно та найбільш зручна форма зберігання багатства. Оскільки для придбання предметів споживання значної цінності (житло, меблі, автомобіль тощо) необхідно попередньо накопичити певну

суму грошей, то за стабільної грошової одиниці окремі особи нерідко тримають гроші вдома. Але у цьому випадку гроші не приносять їх власникові дохід (за деякими виключеннями) на відміну від цінних паперів або нерухомості.

У період високої інфляції гроші як засіб нагромадження втрачають свою привабливість. Коли гроші нестабільні, їх намагаються швидко позбутися, вберегти від знецінення. Суб'єкти грошового обороту, і в першу чергу населення, переходять до накопичення інших, можливо менш ліквідних, але більш стабільних активів:

- товарів;
- продуктів харчування;
- золота та ювелірних прикрас;
- нерухомості;
- антикваріату;
- іноземної валюти тощо.

Нагромадження грошей є необхідним елементом суспільного відтворення. Невиконання паперово-кредитними грошима цієї функції призводить до кризових потрясінь у національній економіці, а дану функцію національних грошей перебирає певна стабільна іноземна валюта.

Історично виникнення функції грошей як засобу нагромадження стало можливим тоді, коли товаровиробник був спроможний частину грошової виручки від продажу своїх товарів відкласти на майбутнє, зберегти. Він не витрачав ці гроші на придбання товарів для виробництва чи особистого споживання. Для цього продуктивність його праці повинна перевищувати його поточні виробничі та споживчі потреби.

Спочатку нагромадження грошей мало лише одну ціль – *збереження вартості*. Для цього достатньо було вичекати вартість у звичайних кусках (брусках) дорогоцінного металу. У такій формі нагромаджувалося абстрактне загальне багатство – *скарб*. Потім примітивним формам скарбу стали надавати форму предметів розкоші – естетична форма скарбу.

Згодом сформувався ще одна ціль нагромадження скарбу – *створення резерву платіжних засобів*, що надало йому відтворювального характеру і зорієнтувало на *забезпечення зростання прибутку*. Без такого резерву товаровиробник не міг підтримати безперервності та забезпечити розширення свого виробництва, одержання додаткового прибутку в майбутньому. Це докорінно змінило характер скарбу, який не міг довго лишатися без руху і став забезпечувати потреби суспільного відтворення.

Товаровиробники також почали передавати свої скарби в борг, розміщували в банках, цінних паперах, що приносило їм прибуток у вигляді позичкового процента, дивідендів. На відміну від функції нагромадження скарбу її стали називати функцією *нагромадження вартості*.

Саме нагромадження грошей перетворилося по суті в *нагромадження позичкового капіталу*. Разом з тим продовжується класичне нагромадження скарбу у вигляді зливків дорогоцінного металу, золотих монет тощо у державних банках, міжнародних валютно-кредитних центрах, у приватних

власників. Золото зберігається у центральних банках держав як *стратегічний резерв*.

Таким чином, у сучасних умовах сфера функціонування грошей як засобу нагромадження вартості розділилася на дві частини:

1) нагромадження вартості, що зумовлюється потребами розширеного відтворення, оборотом капіталу. Цю функцію гроші виконують у формі *знаків вартості* (паперових, кредитних, електронних);

2) нагромадження абсолютного багатства (державами) – носить форму скарбу й обслуговується *дійсними грошима - золотом*.

Державні запаси золота офіційно включаються до золото-валютних резервів країни, вони виконують функцію страхування нагромаджень вартості від інфляційного знецінення нерозмінних грошових знаків.

5. *Світові гроші* – це функція, в якій гроші обслуговують рух вартості в міжнародному економічному обороті та забезпечують реалізацію взаємовідносин між країнами.

Виділення цієї функції зумовлене особливостями руху вартості на світовому ринку, які визначаються поділом цього ринку державними кордонами. На світовому ринку гроші з'являються у формі зливків благородних металів, знявши свої «національні мундири». За Паризькою угодою 1867 р. єдиною формою світових грошей було визнано золото (995 проби).

Світові гроші виконують 3 функції:

1) загального платіжного засобу (погашення боргів, пов'язаних із зовнішньою торгівлею, банківськими та фінансовими позичками);

2) загального купівельного засобу (купівля товарів чи послуг за кордоном);

3) матеріалізації суспільного багатства (перенесення багатства з однієї країни в іншу – оплата контрибуцій, репарацій, надання грошових позичок чи допомоги).

Тобто, світові гроші – це комплексна функція, що повторює по суті всі функції, властиві грошам на внутрішньому ринку.

Механізм функції світових грошей безперервно розвивався в міру розвитку економічних відносин на світовому ринку. Коли ці відносини досягли високого рівня взаємності, виникла можливість погашати вимоги по платежах шляхом заліку чи передачі боргових зобов'язань без пересилання золота за кожним платежем.

Унаслідок світової економічної кризи 1929–1933 рр. золотий стандарт було відмінено в усіх країнах (у Великобританії – в 1931 р., у США – в 1933 р., у Франції – в 1936 р.) і затвердилася система нерозмінного банківського обігу.

Оскільки світової банкноти не було, місце золота зайняли ведучі національні банкноти країн, які користувалися високою довірою на світовому ринку (головним чином це були англійський фунт стерлінгів і долар США). Отже у сучасних умовах суб'єкти міжнародних платіжних відносин стали довіряти національним грошам як світовим.

Окрім національних валют найбільш розвинених країн світу, у якості світових грошей використовуються також міжнародні розрахункові валютні одиниці.

1 СДР (*Special Drawing Rights*) – (спеціальні права запозичення) – це штучна валютна одиниця, випуск якої розпочався з 1 січня 1970 р. У цій одиниці виражаються курси національних валют країн – членів МВФ, оцінюються валютні резерви. СДР виступає у вигляді спеціального запису на рахунках країн членів МВФ.

Спочатку ця одиниця мала золотий вміст, що був рівний 0,888671 г і прирівнювалася до 1 долара США. Після девальвації долара у 1971 і 1973 рр. курс одиниці СДР підвищився до 1,2 долара. З переходом до «плаваючих» курсів вартість СДР визначалася на основі середньозваженої величини через ринкові курси п'яти валют («валютний кошик»): долара США (40%), німецької марки (21%), японської ієни (17%), французького франка та англійського фунта стерлінгів (по 11%).

2 Щоб протистояти гегемонії долара у світовій валютній системі в березні 1979 р. було створено *європейську валютну систему (ЄВС)*. В ній брали участь країни-члени ЄС (12). Механізм ЄВС включав 3 основні елементи:

- європейська валютна одиниця – **ЕКЮ** (European Currency Unit);
- режим сумісного коливання валютних курсів;
- Європейський фонд валютного співробітництва.

Вартість ЕКЮ визначалася також за допомогою методу «кошику» з валют країн-учасниць ЄС. Питома вага кожної валюти у «кошику» залежала від частки країни у ВВП ЄС та загальному товарообороті.

3 Євро. У грудні 1991 року у Маастрихті (Нідерланди) відбулася зустріч країн – учасниць ЄВС, де було прийняте рішення про створення європейського союзу (ЄС), в основу валютної системи якого покладено єдину європейську валюту (пізніше названу євро, **EURO**) та Європейський центральний банк (ЄЦБ), який розміщується у Франкфурті.

Країнами-засновницями євро були Бельгія, Фінляндія, Франція, Ірландія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Австрія, Португалія, Іспанія та Німеччина. ЄЦБ відповідає за стабільність нової валюти, за політику відсоткових ставок і грошової маси у просторі євро.

Євро є валютою, що базується на кошику національних валют країн – учасниць ЄС. Частка кожного учасника у валютному кошику залежить від ваги країни в сукупному валовому продукті і взаємній торгівлі. На основі валютного кошика формується і середній курс євро. Курси валют кошика використовувалися протягом усього перехідного періоду – до 31 грудня 2001 року.

Курс євро до долара США та валют інших країн визначається на світових валютних ринках.

Євро введено в дію з 1 січня 1999 року. Усі посилання в юридичних документах на екю замінювалися посиланням на євро у співвідношенні 1:1, тобто одна євро дорівнювала одному екю.

Країни ЄВС висунули жорсткі вимоги щодо фінансово-економічних показників країн, бажаючих користуватися євро. Це:

- дефіцит держбюджету не більш як 3% ВВП;
- сукупний державний борг не більш як 60% ВВП;
- річна інфляція не більше середнього рівня інфляції трьох країн ЄС із найнижчим рівнем інфляції;
- середнє номінальне значення довгострокових відсоткових ставок не більш як 2% їх середнього рівня у трьох країнах ЄС із найстабільнішими цінами (близько 9%);
- межі коливань взаємних валютних курсів $\pm 15\%$.

У період з 1.01.1999 р. до 31.12.2001 р. господарюючі суб'єкти могли починати розрахунки й операції в євро. Компанії, найбільше пов'язані із зовнішньою торгівлею (європейською і міжнародною), переводили свої операції цілком або частково в режим євро. Державні органи продовжували активну підготовку до переходу на євро, а також здійснювали її інформаційне забезпечення. На цій стадії паралельно з євро функціонували національні валюти.

Повний перехід до євро відбувся після 31 грудня 2001 року. Всі рахунки країн – учасниць ЄВС у національних валютах були конвертовані за офіційним курсом у євро. З 1 січня 2002 року протягом терміну, визначеного країною самостійно (але не більше 6 місяців), в обіг вводилися нові банкноти і монети в євро, які заміщували старі банкноти і монети в національних грошових одиницях. До 1 липня 2002 року старі національні банкноти і монети оберталися нарівні з євро. Після цієї дати євробанкноти та євромонети стали єдиним законним платіжним засобом у відповідних країнах.

3. Еволюція форм грошей і грошових відносин

У міру розвитку ринку, розширення і поглиблення грошових відносин ускладнювалися вимоги з боку ринку до грошей. У відповідь на це гроші змінювали свою форму.

Еволюцію форм грошей та їх класифікацію показано на рис. 1.3.

На початку розвитку товарно-грошових відносин у ролі грошей виступали найбільш ходові товари (худоба, сіль, риба тощо), і форма грошей тоді збігалася з формою (споживчою вартістю) цих товарів.

Згодом на роль грошей були висунуті метали, і гроші набули форми зливків металів. Разом з тим форма зливків мала ряд незручностей, які незабаром стала стримувати розвиток грошових відносин.

Першою і самою древньою формою є *повноцінні гроші*, до яких перш за все належать монети з дорогоцінних металів. З розвитком торгівлі виникла потреба таврування зливків державою, яка стала виготовляти їх за встановленою формою, вагу і пробу яких засвідчувала своїм штемпелем. Такі зливки одержали назву *монети*. З часом монета придбала визначену форму, зручну для використання.

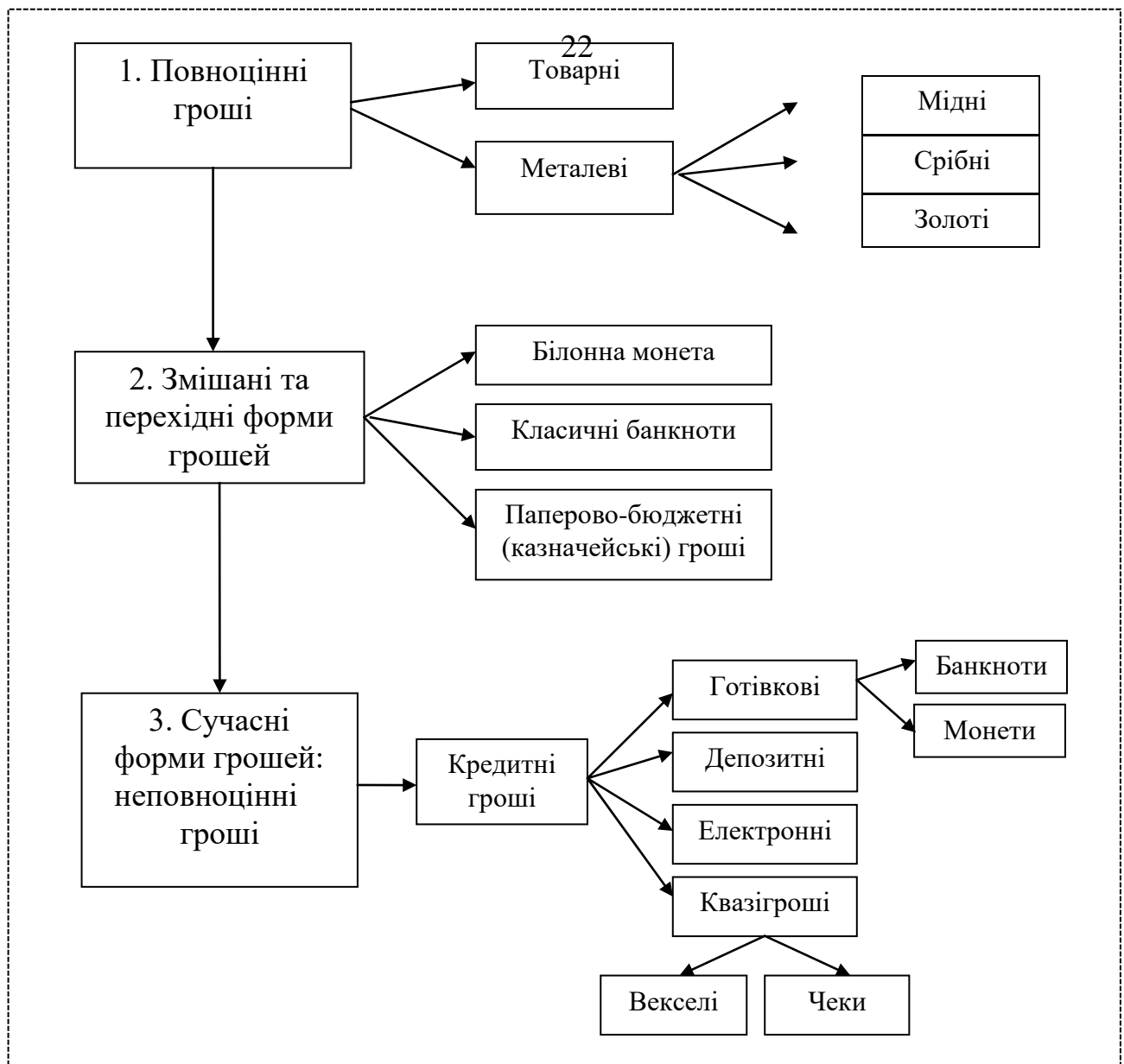

Рис. 3. Класифікація форм грошей та їх еволюція

Сама назва «монета» походить від першого монетного двору, що був відкритий у Римі при храмі Юнони-Монети в III ст. до н. е.

Монета виявилася найдосконалішою формою дійсних грошей. Найбільшого розвитку вона досягла у період золотого монометалізму, формою існування якого був золотомонетний стандарт.

Наступною формою грошей були **неповноцінні гроші** – якісно новий природний тип грошей без власної субстанціональної вартості.

Черговим етапом розвитку монети стала поява **білонної монети** – розмінної монети з дрібною вартістю для розміну великих монет задля зручності розрахунків. Вона карбувалася з недорогоцінного металу, тому була неповноцінною. Карбування поряд з повноцінною монетою неповноцінної було реакцією грошей на вимогу економічності обігу. Розмінна монета найактивніше використовується в обігу і тому найшвидше стирається. Висока вартість дорогоцінного металу робить необхідним карбування розмінної монети надто малих розмірів. Виготовлення її зі звичайного дешевого металу

було об'єктивною необхідністю. Білонна монета залишилась в обігу і зараз, і широко використовується в усіх країнах.

Неповноцінні гроші можна класифікувати таким чином.

1 За формами існування:

- **готівкові** – виготовляються у вигляді паперових купюр різної вартості та розмірних монет;
- **депозитні гроші** – абстрактні грошові суми, які не мають речового виразу й існують у вигляді певних сум на рахунках у банках та представляють собою систему спеціальних розрахунків між банками на основі банківських переказів з одного рахунку на інший;
- **електронні гроші** – різновид депозитних грошей; переказ грошових сум з рахунку на рахунок у банках здійснюється за допомогою ЕОМ. *Носієм інформації про електронні гроші є електронна картка* – іменний грошовий документ, що видається банком власнику поточного рахунку і дає йому можливість оплатити через ЕОМ свої покупки і погасити борги переказом грошей з рахунку без використання готівки;
- **квзігроші, або майже гроші** – це специфічні грошові форми, в яких грошова суть істотно послаблена, відхиляється від загальноприйнятих, стандартних форм (векселі, чеки).

2 За статусом емітента та характером обігу виділяють наступні види грошей.

Паперові, або бюджетні гроші – це нерозмінні на метал знаки вартості, що випускаються державою (казначейством) для покриття своїх бюджетних витрат і наділяються примусовим курсом, визнаються законодавчо обов'язковими до приймання за усіма видами платежів. По суті це – завершена форма знака вартості, яка відірвалася не тільки від субстанціональної вартості грошей, а й від реальних потреб обігу. Мірилом їх емісії стає не потреба обороту в платіжних засобах, а потреба держави у фінансуванні бюджетного дефіциту. Такі гроші називають ще декретними, або казначейськими.

Причини виникнення паперових грошей:

- об'єктивна неможливість забезпечити потреби обігу дійсними грошима;
- необхідність мінімізації витрат обігу;
- зростання економічної могутності держави до рівня, що забезпечує їй високий авторитет як суб'єкта економічних відносин.

До випуску паперових грошей державу спонукає передусім необхідність покрити дефіцит державного бюджету.

Важливою ознакою паперових грошей є несталість їх вартості та поступове знецінення. Це зумовлено тим, що розміри їх емісії визначаються не реальними погребями обігу, а масштабами бюджетного дефіциту.

Примусовість курсу паперових грошей встановлюється державою для того, щоб утримати їх в обігу, незважаючи на знецінення, тобто визначається в кінцевому підсумку їх бюджетним призначенням.

Кредитні гроші – це теж неповноцінні знаки вартості, які виникають і функціонують в обігу на основі кредитних відносин.

Будучи завершеною формою знака вартості грошей, вони *не відірвалися від реальних потреб обігу*. В цьому полягає їх принципова відмінність і перевага порівняно з паперовими грошима.

Кредитні гроші, як і повноцінні, виникли стихійно із ринкових відносин, але на значно вищому ступені їх розвитку.

Коли ринкові зв'язки, а разом з ними і взаємна довіра суб'єктів ринку досягли такого рівня, що один з суб'єктів наважився передати другому товар чи іншу вартість під зобов'язання заплатити в майбутньому, тобто, в кредит, була відкрита можливість виникнення принципово нових грошей – кредитних.

Сам торговий оборот породив так звані торгові гроші у формі боргової розписки, або *комерційного векселя*. Використаний як платіжний засіб, він став обертатися. З простої розписки боржника вексель стихійно перетворився у платіжний та купівельний засіб, тобто набув важливих функцій грошей.

Вексель – це письмове боргове зобов'язання, яке дає його власнику (векселедержателю) незаперечне право вимагати від боржника (векселедавця чи акцептанта) вказану в ньому суму платежу після закінчення встановленого строку.

Вексель має ряд специфічних ознак, які відрізняють його від інших боргових зобов'язань: строго встановлена форма, абстрактність, безспірність, конкретність строку платежу.

У 1992 р. в Україні Верховна Рада прийняла постанову, що називається «Про застосування векселів у господарському обороті» і тим самим відновила вексельну форму розрахунків, яку було скасовано за радянських часів у результаті проведення сталінської фінансово-кредитної реформи у 1932 р.

У 1993 р. НБУ затвердив інструкцію, що називається: «Порядок здійснення банками операцій з векселями», у якій установлений порядок надання вексельних кредитів і проведення банками комісійних операцій з векселями.

Векселі бувають двох основних видів:

1. Простий вексель – випускається боржником на ім'я кредитора із зобов'язанням виплатити йому в зазначений строк вказану суму.

2. Переказний вексель (*тратта*) – випускається кредитором як наказ боржнику виплатити в зазначений строк йому чи третій особі певну суму грошей. Цей вексель повинен бути акцептований боржником.

Тобто вони відрізняються один від одного лише кількістю учасників. У простому векселі їх два – векселедавець та векселедержатель, а у переказному їх три – окрім векселедавця (трасанта) та одержувача грошей (ремітента) з'являється ще платник (божник) по векселю (трасат).

Передача векселя іншій особі оформляється передаточним надписом – *індосаментом*.

Важливим атрибутом векселя є *акцепт платника* (письмова згода на оплату векселя) на лицьовій стороні робиться надпис «акцептований» і ставиться підпис.

У практиці допускається поручительство за векселем третьої особи –

аваль. Аваліст несе за векселем таку ж відповідальність як і особа за яку він дав поручительство. Після оплати векселя аваліст стає його власником і одержує право вимагати з того, за кого він поручився визначену суму грошей.

Векселі поділяються також на:

- 1) *комерційні* – виникають на основі реальної торгової операції по продажу товарів у кредит;
- 2) *фінансові* – виникають без реальних торгових операцій, фіктивно, їх призначення – залучити в оборот додаткові грошові кошти шляхом одержання позики в банках;
- 3) *казначейські* – випускає держава (казначейство) для покриття своїх бюджетних витрат шляхом продажу їх центральному банку.

З розвитком банківського кредиту і банківської справи взагалі банки стали випусками замість комерційних векселів свої зобов'язання – *банкноти*, які поступово перетворилися в універсальний платіжний засіб і стали *основною формою кредитних грошей*.

Спочатку банкноти знаходилися в обігу поряд з повноцінною монетою і розмінювалися на неї. Вони являли собою знак золота, були його представником в обігу. Коли розвиток економічних відносин висунув перед грошима вимоги, що виявилися за межами можливостей дійсних грошей, банкноти остаточно почали виконувати роль загального купівельного й платіжного засобів, витіснивши з обігу повноцінну монету.

Банкнота в самому загальному трактуванні є простим векселем емісійного банку.

Особливо чітко виявлялась спорідненість її з векселем на першому етапі розвитку, коли вона мала форму так званої «класичної» банкноти.

Характерними ознаками «класичної» банкноти є:

- 1) випуск її емісійним банком замість комерційних векселів;
- 2) обов'язковий обмін на золото за першою вимогою власників;
- 3) подвійне забезпечення: золоте (золотим запасом банку) і товарне (комерційними векселями, що знаходяться в портфелі банку).

Банкнота на відміну від векселя є безстроковим зобов'язанням, не пов'язаним з конкретною торговою операцією. Вони можуть випускатися в будь-яких купюрах і знаходитися в обігу будь-який строк. *Вказані переваги надали банкноті особливої якості – загальної оборотності, якої не має вексель*.

Період «класичної» банкноти закінчився з повним припиненням розміну її на золото після світової економічної кризи 1929-1933 рр. У нових умовах банкнота втратила золоте забезпечення і свою кінцеву гарантію – розмін на золото. Це значно зблизило сучасні кредитні гроші з паперовими.

Разом з тим банкнота повністю не втрачає своїх специфічних ознак кредитних грошей, зберігає в обігу певні переваги порівняно з паперовими грошима і є найпоширенішою формою готівкових грошей у країнах з розвинутою ринковою економікою. Головні її ознаки і перевага в тому, що на покриття витрат держави вона випускається не безпосередньо і безповоротно, а через кредитування під боргові зобов'язання казначейства. У зв'язку з цим

важливого значення набуває проблема регулювання державного боргу.

Більшість країн законодавчо встановили чітке розмежування між центральним банком та державним казначейством, вивівши центральний банк з підпорядкування уряду і зробивши його самостійним державним провідником монетарної політики.

Ще одним видом кредитних грошей є **чек** – письмовий наказ банку власника поточного рахунку про виплату певній особі вказаної в ньому суми грошей.

Чек у своєму історичному розвитку виник, як і банкнота, із депозиту, тобто вкладу власника грошей у банку.

Власник вкладу міг двояко реалізувати своє право на ці гроші:

- 1) узяти розписку банку й використати її для платежу за своїми зобов'язаннями, при цьому розписка перетворювалася в банкноту;
- 2) домовитися з банком, що він надаватиме йому письмові накази про видачу всієї суми вкладу чи її частини певній особі, а банк виконуватиме їх. З таких наказів розвинувся чек.

Чек може бути використаний кількома способами:

- 1) сам чекодавець може одержати по ньому в банку гроші готівкою;
- 2) чекодавець може передати чек другій особі в оплату товарів чи послуг або погашення своїх боргів, і ця друга особа (чекоутримувач) подає чек у банк для одержання грошей готівкою чи зарахування його суми на її рахунок;
- 3) чекоутримувач може передати чек третій особі і т. ін.

Чек не набув широкого застосування, але як технічний засіб обслуговування обігу депозитних грошей (безготівкових розрахунків) має певні переваги перед іншими технічними засобами і широко використовується у банківській практиці. В країнах з ринковою економікою розрахунки чеками – найпоширеніша форма безготівкових розрахунків.

Альтернативою чекової книжки у 60-70-х роках XX ст. стала **кредитна картка**.